

The Appearance of Some Natural Phenomena in the Baloch Chronology (with an Emphasis on the Originality of Iranian Words)

Mousa Mahmoudzahi*¹

Abstract

The time of occurrence of some natural phenomena such as sunrise and sunset, blowing winds and raining, plant growth and cropping, and the birth and growth of livestock is significant in the chronology culture of some ethnic groups. The Baloch are one of the Iranian ethnic groups that natural phenomena had a prominent appearance in their chronology culture not very far ago. This article, using a descriptive method, has presented 69 titles of natural phenomena which are more prominent in the chronology culture of the Baloch people, focusing on the geographical regions of Iranshahr, Bampour, and Lashar. The results show that 85 percent of the words used in the structure of these 69 titles are of Iranian origin, and the appearance of natural phenomena through agriculture and animal husbandry in the chronology of the Baloch people of the studied regions has been remarkable. However, with the expansion of literacy levels, access to

Date received: 15/06/2025

Date Review: 23/08/2025

Date accepted: 15/09/2025

Date published: 24/02/2026

* Corresponding Author's E-mail:
m.mahmoudzahi@velayat.ac.ir

1. Member of scientific board in Old Iranian Culture and Languages Department, Persian Language and Literature, Humanistic faculty, Velayat University City, Iranshahr, Iran.

Email: m.mahmoudzahi@velayat.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0002-0288-9240>

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY- NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

various media, familiarity with and easy access to clocks and calendars, and changing the significations of some goods, people of the new generations in the last few decades are not very familiar with the titles introduced in this article and use them less. Therefore, for partial repairing the cultural gap between generations in Balochistan, the necessity of documenting and transferring such data to new and future generations is demanded, and this article seeks to respond to this necessity.

Keywords: nature; chronology; Baloch; Iranian words; inter-generational cultural crack.

Research background

No specialized research has been conducted on the title of this article so far. But in general, the following studies are somewhat related to the topic of this article: Chronology of Baloch nomads, with emphasis on astronomy by Janbollahi (1998), introduction of the three seasons (spring, summer and winter) and comparing these seasons in the agricultural and nomadic societies of Balochistan by Parvin (2008), mentioning examples of the subcategories of the four seasons by Mahmoudzai (2012), introduction of stars in the chronology of Taftan in the northern regions of Balochistan by Moradzadeh (2012), introduction of stars from the perspective of their influence in the chronology of the coastal people of Zararabad on the coast of the Makuran Sea, especially for maritime activities by Safarzai and Mehdipour (1393).

Goals, questions, and assumptions

The main aim of the article is to partially repair the cultural gap between generations in Balochistan by documenting data related to

Baloch chronology based on some natural phenomena and showing the influence of Iranian thought on the Baloch chronology culture. Based on this aim, 69 lexical entries are used to seeks to answer the question of to what extent such entries demonstrate the missing link between individuals of different generations of Balochistan and to what extent original Iranian words are seen in them; assuming that the Baloch people's view of chronology, is not outside the Iranian ideological culture.

Main Discussion

With the advent and manifestation of modernity, the names and roles of many natural phenomena related to the Baloch chronology have changed, and people of the current generations feel somewhat alienated from these categories. For example, a title like *fJōhānmōš*: The season of threshing wheat harvest,~ which was a well-known title in the Baloch chronology culture until about three decades ago, is largely unfamiliar to the younger generation.

In the 69 randomly selected entries introduced in the Baloch chronology, the following natural phenomena have a more prominent appearance: 1. Plants and plant products including date, bean, rice, spring greens, dry wheat and barley bushes, newly ripened wheat grains, *pīr* tree, onion, tree leaves, tree branches, wheat seeds, barley, straw, dry corn bushes, watermelon, *gwan* tree, palm tree, wild edible vegetables, flower. 2. Animals and animal body parts including goat, sheep, baby teeth of human child, rooster, mountain goat and ewe, cow, deer, locust, chicken (bird), hair, sheep. 3. Times of day and night include including day (sun), night, dawn. 4- Other items including snow, monsoon rain, Pleiades star, moon, *zāl* star, night, Canopus star, morning, *gōrīč* wind, *lewār* wind, *mehmānān* star, crescent moon, rain.

Some of the more prominent cases of the function of these phenomena in Baloch chronology are as follows: 1- The relationship between part and whole or vice versa is established in the concept of some of them. 2- The same phenomenon may show different usage in the oral literature of the two regions of Sarhadd and Makkoran. 3- There is a folk belief for some of these entries, 4- Some of these entries indicate more than one signification. 5- The effect of some of the entries may be more or less remarkable than others. 6- Some titles such as "*kwahkī sāl*: The year when the pollination of palm trees was fruitless" have become the base of history. 7- A phenomenon such as "*hawr*: cloud, rain" have played a life-giving and effective role due to the importance of water in the arid climate of Balochistan. 8- The cultural impact of some of these phenomena has found its way into the naming system of Baloch men and women.

Conclusion

The findings of the article show that until the not-so-distant past, the representation of nature through agriculture and animal husbandry was prominent in Baloch chronology. Baloch thought for the lexicon related to chronology has significantly declined toward Iranian origin. In this process, Iranian names have been used for celestial phenomena such as the sun, various types of stars, the moon, clouds and rain, to greens, bushes, trees, trees, cereals and legumes, and wild and domestic animals, especially sheep and goats.

With the expansion of literacy levels, access to various types of media, familiarity and easy access to clocks and calendars, and the change in the denotation of some goods, people of the new generations in the last few decades are not very familiar with the introduced entries, and the emergence of a cultural gap between generations can be clearly felt. therefore, familiarity with the culture of these entries can be an example of documenting part of Iranian and Baluchi cultural and social assets, which will lead to greater communication between people of newer generations and people of older generations.

فصلنامه فرهنگ و ادبیات عامه

سال ۱۴، شماره ۶۷، بهار ۱۴۰۵

مقاله پژوهشی

نمود بعضی از پدیده‌های طبیعی در گاه‌شماری بلوچان (با تکیه بر اصالت واژگان ایرانی)

موسی محمودزهی^{۱*}

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۲۵ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۶/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۲۴ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۱/۰۱

چکیده

زمان رویداد بعضی از پدیده‌های طبیعی مانند طلوع و غروب خورشید، وزش بادهای و بارش باران‌ها، رشد و باردهی گیاهان، زاد و ولد و رشد دام‌ها، در فرهنگ گاه‌شماری بعضی اقوام شاخص است. قوم بلوچ یکی از اقوام ایرانی است که در فرهنگ گاه‌شماری آن پدیده‌های طبیعی تا گذشته‌ای نه‌چندان دور نمود برجسته‌ای داشته‌اند. این مقاله با روشی توصیفی ۶۹ عنوان از پدیده‌های طبیعی را که در فرهنگ گاه‌شماری مردم بلوچ، در مناطق جغرافیایی ایرانشهر، بمپور و لاشار، شاخص‌تر بوده‌اند، به نمایش گذاشته است. نتایج نشان می‌دهد که ۸۵ درصد از واژه‌های به‌کاررفته در ساخت این ۶۹ عنوان اصالت ایرانی دارند و نمود پدیده‌های

۱. دانشیار فرهنگ و زبان‌های باستانی ایران، گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه

ولایت ایرانشهر، ایرانشهر، ایران

*m.mahmoudzahi@velayat.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0002-0288-9240>

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY- NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

نمود بعضی از پدیده‌های طبیعی در گاه‌شماری... _____ موسی محمودزهی

طبیعی از طریق کشاورزی و دامداری در گاه‌شماری بلوچان مناطق مورد مطالعه چشمگیر بوده است. اما با گسترش سطح سواد، دسترسی به انواع رسانه، آشنایی و دسترسی آسان به ساعت و تقویم و تغییر مدل‌های بعضی کالاها، افراد نسل‌های جدید در چند دهه اخیر با عناوین معرفی‌شده آشنایی چندانی ندارند و کم‌تر از آن‌ها استفاده می‌کنند. بنابراین، با هدف ترمیم بخشی از شکاف فرهنگی بین نسل‌ها در بلوچستان و نشان دادن تأثیر اندیشه ایرانی بر فرهنگ گاه‌شماری بلوچان از طریق این گونه واژه‌ها، ضرورت مستندسازی و انتقال این داده‌ها به نسل‌های جدید و آینده ایجاب می‌کند.

واژه‌های کلیدی: طبیعت، گاه‌شماری، بلوچ، واژگان ایرانی، شکاف فرهنگی میان‌نسلی.

۱. مقدمه

مقوله گاه‌شماری با زمان رویداد پدیده‌ها رابطه تنگاتنگی دارد. در فرهنگ اندیشگانی هر جامعه، زمان و به تبع آن گاه‌شماری ویژگی‌های خاص خود را دارد. برای مثال، اگر برای مردم یک جامعه صید آبزیان از اولویت برخوردار باشد، شک نیست که در فرهنگ گاه‌شماری آن‌ها، زمان تخم‌ریزی و تکثیر آبزیان، جذر و مد آب‌ها، سهولت صید و مواردی این‌چنینی مؤثر خواهد بود. برعکس، اگر فعالیت مردم جامعه‌ای بر دامداری در کوهپایه‌ها متمرکز باشد، هیچ‌کدام از موارد فوق در فرهنگ گاه‌شماری آن‌ها مؤثر نخواهد بود. برای این مردم، زمان وزش بادهای باران‌ها، سبزی یا خشکی مراتع، زاد و ولد دام‌ها و امثال آن اهمیت دارد. اما آنچه فصل مشترک گاه‌شماری این جوامع متفاوت به حساب می‌آید، نقش پدیده‌های طبیعی در همه آن‌هاست. درواقع، زمان پدیده‌ای ذهنی است که از جهاتی با نقش‌آفرینی پدیده‌های طبیعی معنادار می‌شود. بحث گاه‌شماری، چه به صورت رسمی و یا محلی، از جهات گوناگون اهمیت دارد که این موضوع ابتدا نظر مورخان را به خود جلب کرد. به نظر عبداللّهی (۱۳۷۵، ص.

۸۴) یک گزارش تاریخی درست زمانی امکان‌پذیر است که چهار رکن زمانی تاریخ شامل روز، هفته، ماه و سال در آن لحاظ شده باشد که البته مورخان متقدم دقت لازم را در این خصوص نداشتند و غالباً از یک تا سه رکن را مورد غفلت قرار می‌دادند. آن‌ها گاهی فقط سال رویداد یک پدیده یا حادثه را به عنوان «مبدأ تاریخ» ذکر می‌کردند. در مورد سابقه گاه‌شماری در ایران، یدالله‌پور (۱۳۹۵، ص. ۱۱۰) اشاره‌ای به شرح زیر دارد: هر قومی که تمدنی پیشرفته داشته، گاه‌شماری خود را دارا بوده است. در ایران، علاوه بر گاه‌شماری رسمی، گاه‌شماری محلی نیز در نواحی مختلف ایران در اجرای آیین‌ها و شعائر مذهبی و قومی رواج داشته است که پیشینه و ماهیت بسیاری از این گاه‌شماری‌ها به گاه‌شماری یزدگردی می‌رسد.^۱

قوم ایرانی بلوچ مهاجرتی طولانی و گسترده تاریخی را از جایی در شمال ایران امروز به جنوب ایران در یک بازه زمانی بیش از ۲۰۰۰ سال تجربه کرده و در این بازه با اقوام مختلف ایرانی و غیرایرانی در سرزمین‌های مختلف برخورد داشته است (الفنابین، ۱۳۸۳، ص. ۵۷۸). بی‌تردید فرهنگ گاه‌شماری بلوچان در رابطه با پدیده‌های طبیعی به‌خاطر تنوع اقلیمی در مناطق مختلف بلوچستان متفاوت است. همین تنوع باعث نام‌گذاری‌های مختلف در عناوین گاه‌شماری شده است. برای مثال، در جایی مانند بمپور که دارای اقلیم گرم و خشک است و در آن باقلا به‌عمل می‌آید، «بانکلینکوار: b ānkal ēnkw ā r: موسم مصرف باقلای تازه» خود یک موسم است. در حالی که در مناطق اطراف کوه تفتان چنین موسمی چشمگیر نیست. در عوض، در اطراف تفتان، موسم مصرف سبزه خودروی بهاری «پترونک: potr ūnk» یک موسم شناخته می‌شود که مردم بمپور از این موسم آگاهی چندانی ندارند.

نمود بعضی از پدیده‌های طبیعی در گاه‌شماری... _____ موسی محمودزهی

از آنجا که بلوچان تا گذشته‌ای نه‌چندان دور به ابزارهای شمارش زمان مانند ساعت، تقویم و رسانه‌های مرتبط دسترسی نداشتند، مهم‌ترین دستاویز برای آن‌ها برای تسلط بر گاه‌شماری، مشاهده پدیده‌های طبیعی اطرافشان در آسمان و زمین بود. با آگاهی از گاه‌شماری محلی در مورد رویداد پدیده‌ها و اقدام بهنگام، آن‌ها می‌توانستند به کمیت و کیفیت محصولات کشاورزی و دامی خود بیفزایند و قدرت پیش‌بینی خود را بالا ببرند و از مخاطرات بکاهند. ضمناً در برنامه‌ریزی برای انجام بعضی از کارها مانند اقدام به کوچ عشایری، صید ماهی و حیوانات دیگر و برگزاری مراسم، جشن‌ها و سفرها می‌توانستند آگاهانه‌تر عمل کنند و ثمرات بهتری به‌دست آوردند.

به‌طور کلی، پژوهش در باب «عناوین زمانی مرتبط با طبیعت در گاه‌شماری بلوچان» حداقل از چهار جهت اهمیت دارد: ۱. بسیاری از آن‌ها بازمانده از ایرانی گذشته‌اند و به صورت تغییر یافته و یا بدون تغییر تا امروز در بلوچستان رایجند؛ ۲. این واحدهای زمانی در کلام ادبی رسمی و غیررسمی بلوچی دیده می‌شوند و لازم است که صورت و معنی آن‌ها به‌درستی دانسته شود؛ ۳. این واحدهای زمانی در فرهنگ واژگان بلوچی از نظر اصالت ایرانی نیاز به بازشناسایی دارند؛ ۴. درنهایت اینکه، چنین مطالعه‌ای می‌تواند در مطالعات تاریخی، مردم‌شناسی، زبان‌شناسی تاریخی، گاه‌شماری، فرهنگ عامه و علوم مرتبط مورد استفاده قرار گیرد.

در این مقاله ۶۹ عنوان شامل ۹۹ تک‌واژه به‌عنوان داده‌های گاه‌شماری معرفی می‌شود. پرسش این است که این ۶۹ عنوان در گاه‌شماری بلوچان، تا چه حد نمایانگر استفاده از واژه‌های اصیل ایرانی در آن‌هاست. به‌علاوه، فرض غالب بر آن است که نگاه مردم بلوچ به‌عنوان یک قوم ایرانی به «زمان» و به‌تبع آن گاه‌شماری، خارج از فرهنگ اندیشگانی ایرانی نیست. بستر جغرافیایی این مقاله بیشتر حوزه جغرافیایی بلوچستان

ایران و به ویژه حوزه مرکزی آن در مناطق ایرانشهر، بمپور، و لاشار را دربر می گیرد که به نسبت پراکندگی بلوچان در جاهای مختلف جهان، گستره نسبتاً کوچکی را شامل می شود. مناطق مورد مطالعه در مقایسه با اقلیم های متنوع بلوچستان، مناطقی نسبتاً گرم و خشک به حساب می آیند.

از آنجا که بررسی کل پدیده های طبیعی مؤثر در گاه شماری ممکن نیست، برای اختصار در موضوع، به نمود بعضی از پدیده های ملموس تر مانند خورشید، ماه، ستارگان، هوا، باد، باران، گیاهان، جانوران پرداخته می شود. در یک نگاه اجمالی و با آگاهی نسبی که نگارنده از اصالت واژگان ایرانی دارد، در داده های مقاله که به صورت تصادفی گردآوری شده اند، در حدود ۹۰ درصد واژه ها اصالت ایرانی دارند. برای نمونه، واژه «هامین hām ēn: تابستان، زمان برداشت محصول خُرمَا» در فرهنگ گاه شماری بلوچی بسیار شناخته است و اصالت ایرانی دارد. این واژه در دیگر گویش های ایرانی مانند گورانی، کومزاری، کردی سلیمانی، تاتی، یزعلامی، زازا هم دیده می شود (حسن دوست، ۱۳۸۹، صص. ۹۸-۹۹).

داده ها با استفاده از منابع کتابخانه ای، پژوهش های میدانی و مشاهده شخصی گردآوری شده و در چهار قسمت با عناوین «گیاهان، حیوانات، شبانه روز، دیگر پدیده ها» دسته بندی می شوند. سپس برای هر کدام از عناوین ۶۹ گانه تعریف مختصری در حد آشنایی ارائه می شود. به دنبال آن، اصالت اجزای عناوین ۶۹ گانه از نظر ایرانی یا غیرایرانی بودن مورد بررسی قرار می گیرد و در نهایت داده ها از جوانب متفاوت کاربردی مورد تجزیه و تحلیل قرار می گیرند.

۲. پیشینه پژوهش

تا آنجا که اطلاع در دست است، تاکنون پژوهشی تخصصی منطبق با «نمود پدیده‌های طبیعی در گاه‌شماری بلوچان» انجام نگرفته و این مقاله در نوع خود تازه است. اما در پژوهش‌های زیر می‌توان به صورت پراکنده به توضیحاتی که تا حدی مرتبط با موضوع این مقاله باشند، دست یافت.

- جانب‌اللہی (۱۳۷۷)، در مقاله‌ای به گاه‌شماری عشایر بلوچ، با تأکید بر ستاره‌شناسی از جنبه فرهنگ عامه پرداخته است.

- پروین (۲۰۰۸)، بعضی از عناوین مرتبط با گاه‌شماری بلوچان را ابتدا در قالب سه فصل «بهارگاه، گرماگ، زمستان *behārgāh, garmāg, zamestān*: بهار، تابستان، زمستان» معرفی کرده است. وی سپس زمان‌های کوچک‌تری را که عشایر و کشاورزان در گذشته در منطقه لاشار در گاه‌شماری خود استفاده می‌کرده‌اند، در جامعه کشاورزی در مقایسه با جامعه عشایری به اختصار بررسی کرده است.

- محمودزهی (۱۳۹۱)، در بحثی به نام «گاه‌شماری» چهار فصل به ترتیب با نام‌های «بهارگاه، گرمان، ایرهت، زمستان *beārgāh, garmān, ēraht, zamestān*: بهار، تابستان، پاییز، زمستان» معرفی کرده است. وی سپس برای هر کدام نمونه‌ای را در ادبیات شفاهی بلوچی ذکر کرده است.

- مرادزاده (۱۳۹۱)، در کتابی تحت عنوان فرهنگ و تمدن تفتان، در کنار مباحث دیگر، بحثی را هم به معرفی ستاره‌ها در گاه‌شماری تفتان که از مناطق شمالی بلوچستان است، اختصاص داده است.

- صفرزایی و مهدی‌پور (۱۳۹۳)، در مقاله‌ای همایشی به معرفی ستاره‌ها از دید تأثیر آن‌ها در گاه‌شماری مردم ساحل‌نشین زرآباد در ساحل دریای مَکُران، به‌خصوص برای فعالیت‌های دریایی پرداخته‌اند.
- در فرهنگ لغت‌های سیدگنج (هاشمی، ۲۰۰۰)، بلوچی گالَبند (پَهلوال، ۱۳۸۶)، بلوچی کَبزَبَلَد (خاموش، ۲۰۱۴)، بلوچی کَبزَبَلَد (دشتی، ۲۰۱۵)، بلوچی - فارسی (جهان‌پس، ۱۳۹۶)، نیز بعضی از ۶۹ عنوان معرفی‌شده در این مقاله با تعاریف متفاوت آورده شده‌اند.

۳. چارچوب نظری

ایرانیان باستان برای «زمان» آیین شناخته‌شده‌ای به نام «زروانیت» در نظر داشته‌اند. تقدیرگرایی یکی از اصول بنیادین زروانیت به‌شمار می‌آمده است. در *اوستا*، زروان هم در معنی عام «زمان» و هم به‌عنوان نام خاص «ایزد زروان» به‌صورت *zrvan-* به کار رفته است (Bartholomae, 1904, pp. 1703-1704). بنابه اشاره یکی از متون فارسی میانه به نام *بُناَهَش*، «زمان» هم از آفرینش هرمزد و هم از آفرینش اهریمن نیرومندتر است (دادگی، ۱۴۰۰، ص. ۳۶). در اثر گردش زمان است که در یک سال، بعضی از پدیده‌های طبیعی بروز می‌یابند. با این حساب، زمان در فرهنگ ایرانیان و به‌تبع آن بلوچان، موضوع گسترده‌ای است و می‌توان آن را از جوانب مختلف بررسی کرد.

با ظهور و نمود مدرنیته در بخش‌های مختلف جهان و ازجمله ایران و بلوچستان، نام و نقش بسیاری پدیده‌های طبیعی مرتبط با زمان دچار تغییر شده است و افراد نسل‌های حاضر تا حدی با این مقولات احساس بیگانگی می‌کنند. برای نمونه، عنوانی

نمود بعضی از پدیده‌های طبیعی در گاه‌شماری... _____ موسی محمودزهی

مانند «جوهان موش: موسم کوبیدن محصول گندم» که تا حدود سه دهه پیش عنوانی بسیار شناخته‌شده در فرهنگ گاه‌شماری بلوچستان بوده است، امروز مدلول خود را ازدست داده و تا حد بسیار زیادی برای نسل جوان ناآشناست.^۲ اما چرا مستندسازی و انتقال داشته‌های فرهنگی پیشینیان به نسل‌های آینده اهمیت دارد؟ در پاسخ به این پرسش، آنتونی (۱۳۹۵، ص. ۱) می‌گوید: «ما همواره بر شانه‌های نیاکان خود ایستاده‌ایم، خواه ایشان را بشناسیم یا نه». زبان ما دربردارنده فسیل واژه‌های بسیاری است که در واقع از همان سخنوران کهن برجای مانده است (همان، ص. ۲).

۴. بحث و بررسی

در گردش یک سال در فرهنگ گاه‌شماری بلوچان، واحدهایی مانند «فصل، موسم، ماه، هفته، شبانه‌روز، ساعت، لحظه» قابل شناخت است. واحدهای زمانی «سده و هزاره»^۳ با اینکه واژه‌های شناخته‌شده‌ای در فرهنگ گاه‌شماری ایرانی هستند، اما در فرهنگ گاه‌شماری بلوچان دیده نمی‌شوند. در زبان بلوچی متأخر از واژه «کرن: karn: قرن» در گفته‌های ادبی استفاده شده است که آشکارا حکایت از عاریتی بودن آن از عربی به بلوچی دارد. در بازه زمانی یک‌ساله، از نظر گاه‌شماری بلوچان بعضی از پدیده‌ها یک یا چندبار تکرار می‌شوند. مثلاً در هر سال «مچ ایوار: ma č č ē wār: موسم گرده‌افشانی / گشن‌دهی درختان خرما» یک بار، «پژم‌چن: pa žm č en: پشم‌چینی گوسفندان» سالی دوبار و «نوک: n ō k: هلال ماه» ۱۲ بار اتفاق می‌افتد.

۱-۴. داده‌ها

برای بهتر خواندن داده‌های بلوچی، پیشاپیش ۶ نشانه واج‌نگاری که مختص واج‌های بلوچی هستند، به شرح زیر معرفی می‌شوند: ۱- □: همخوان لثوی-کامی، انسدادی-برگشتی، واکدار؛ ۲- ɣ: همخوان لثوی-کامی، انسدادی-برگشتی، بیواک؛ ۳- ɔ̃: واکه کشیده پسین، پایین، گرد؛ ۴- ē: واکه کشیده پیشین، پایین، گسترده؛ ۵- ay: واکه مرکب؛ ۶- aw که به دلیل مشکل نویسه‌ها در این مقاله به ترتیب با نویسه‌های «د، ت، و، ی، ئی، ئو» نوشته شده‌اند. به علاوه، شیوه نگارش واژه‌های بلوچی در این پژوهش مطابق رسم الخط (Jahani, 2019, pp. 25-27) است.

۱-۱-۴. گیاهان

پدیده‌های طبیعی مرتبط با گیاهان به تعداد ۳۷ عنوان به ترتیب الفبای بلوچی به شرح زیر معرفی می‌شود:

۱. ایرهت ēraht: موسم پایان یافتن محصول درخت خرما، تقریباً ماه‌های مهر و آبان.
۲. بانکلینکوار bānkalēnkwār: بازه زمانی که محصول باقلا برای مصارف مختلف به صورت تازه قابل استفاده است، از اوایل اسفند تا اواسط فروردین.
۳. برچن bar čen: بازه‌ای که در آن آخرین محصولات از درختان میوه‌دار چیده می‌شود، از اواسط شهریور تا اواخر آبان.
۴. برنج‌کش brenjkeł: بازه زمانی که برنج نشاشده از خزانه استخراج شده و در زمین اصلی نشاکاری می‌شود، از اواخر اردیبهشت تا اواسط خرداد.
۵. بُشینگ‌سوچ bołengs ō č: بازه زمانی که محصول خرما برای انبارشده در بُشینگ (حصار چوبی سرباز) به پایان رسیده و چوب‌های حصار بُشینگ برای سوخت استفاده می‌شود، از اواسط مهر تا اواخر آبان.
۶. بُشینگ‌شان bołengl ān: بازه زمانی که

نمود بعضی از پدیده‌های طبیعی در گاه‌شماری... _____ موسی محمودزهی

محصول خرماى انبارشده در بُشنگ به اندازه كافی آفتاب خورده و برای قرار دادن در ظرف آماده است، از اواسط تا پایان شهریور. ۷. بهار/بهارگاه beh ār/beh ārg āh: در زبان بلوچی، به علف‌های خودروی بهاری «بهار/ beh ār» و به فصل بهار «بهارگاه» می‌گویند. زمان بهارگاه از اوایل اسفند تا اواسط اردیبهشت است. ۸. پَک‌وار papokw ār: بازه زمانی که دانه خرما رنگ گرفته و به قدری شیرین می‌شود که قابل خوردن باشد، از اواخر خرداد تا اواسط تیر. ۹. پَلارچارین pal ār č ā r ēn: بازه زمانی پس از درو غلاتی مانند گندم و جو که محل درو برای تعلیف دام‌ها در اختیار آن‌ها قرار می‌گیرد، از اواسط اردیبهشت تا پایان خرداد. ۱۰. پَلارچین pal ār č ēn: هم‌زمان با درو گندم و جو که خوشه‌های شکسته و ریخته در اثر درو، غالباً توسط نیازمندان جمع‌آوری می‌شود، از اوایل تا اواخر خرداد. ۱۱. پَک‌وار palaw ār: بازه زمانی که دانه تازه‌رسیده گندم را روی شعله مستقیم آتش برشته کرده و می‌خورند، از اوایل تا اواخر فروردین. ۱۲. پیرچند p ī r č and: بازه زمانی که برگ درخت پیر برای تغذیه شتران از درخت کنده و ذخیره می‌شود، ماه‌های مهر و آبان؛ ۱۳. پیمازکش p ī m āzkeī: بازه زمانی که پیاز نشاشده از خزانه استخراج شده و در زمین اصلی کاشته می‌شود، از اوایل آذر تا پایان دی. ۱۴. تاکشان/ تاکچند tākī ān/ tāk č and: موسم «برگ‌ریزان درختان»، از اواسط آبان تا اواسط آذر. ۱۵. تال‌گُت t ālkoṭ t: بازه زمانی که علف‌هایی مانند یونجه یا برگ غلات برای تعلیف دام‌ها کم می‌گردد. در این زمان شاخه‌های پُربُرج بعضی از درختان مانند گُهور و کُناَر برای تعلیف دام‌ها بریده می‌شود، از اواسط آذر تا اواسط بهمن. ۱۶. تُهمکار/ تُهمشان tohmk ār/tohmī ān: فصل شخم زمین زراعی و افشاندن بذر گندم و جو، از اواسط آبان تا اواسط آذر. ۱۷. جوپاگ jōp āg: دوره کاشت، نگهداری و برداشت غلات پاییزی و زمستانی مانند گندم و جو،

از اواسط آبان تا اواسط اردیبهشت. ۱۸. جوهان موش jōhānmōī: بازه زمانی خرمن کوبی محصول گندم، از اوایل تا پایان خرداد. ۱۹. درئو/رون draw/rōn: موسم درو و خرمن محصولات غله‌ای مانند گندم و جو، از اواسط اردیبهشت تا اوایل خرداد. ۲۰. زردبهار^۴ zardbehār: بازه زمانی که علف‌های بهاری شروع به گل‌دهی و دانه‌بستن می‌کنند، از اواسط اسفند تا اواسط فروردین. ۲۱. سرچینک sarčēnk: بازه زمانی که علف‌های بهاری به قدری رشد کرده باشند که دام‌هایی مانند گوسفند و بز بتوانند آن‌ها را بچرند، حدود نیمه اول اسفند. ۲۲. سئیپی saypī: دوره کاشت، نگهداری و برداشت محصولات تابستانی مانند ذرت و کُنجد، از اواسط اردیبهشت تا اواخر شهریور. ۲۳. کاه‌هوشین kāhhōīēn: بازه زمانی که علف‌های خودروی بهاری کم‌کم در اثر گرما شروع به خشک شدن می‌کنند، از اوایل اردیبهشت تا اوایل خرداد. ۲۴. کدب‌چارین kaḍabčārēn: بازه زمانی پس از درو ذرت که محل درو برای تعلیف دام‌ها در اختیار آن‌ها قرار می‌گیرد، از اواسط شهریور تا اواسط آبان. ۲۵. کُناروار konār wār: بازه زمانی که میوه درخت کُنار به رشد کافی برای خوردن رسیده باشد، از اوایل بهمن تا اواخر اسفند. ۲۶. کوتگ‌وار kūṭṭegwār: بازه زمانی که محصول جالیزاتی مانند خربزه و هندوانه به صورت تازه قابل استفاده است، از اواسط اردیبهشت تا اواسط خرداد. ۲۷. کوهکی kwahkī sāl: ماده تاریخ مرتبط به سالی که گرده‌افشانی درختان نخل بی‌نتیجه بوده و خرما مرغوب حاصل نشده است. ۲۸. گون‌سا gwansā: بازه زمانی رشد مجدد برگ‌های درختانی مانند بینه پس از خزان زمستانی، از اوایل فروردین تا اواسط اردیبهشت. ۲۹. مچ‌ایوار maččēwār: بازه زمانی که خوشه‌های نورسته درخت خرما سر از غلاف بیرون می‌آورند و گرده‌افشانی می‌شوند. ۳۰. مچ‌بُر maččborr: موسم رسیدن کامل محصول خرما و

نمود بعضی از پدیده‌های طبیعی در گاه‌شماری... _____ موسی محمودزهی

آمادگی برای برداشت، از اوایل مرداد تا اواسط مهر. ۳۱. مَچَچَند *ma č čband*: موسم بستن خوشه‌های نارسیده خرما به شاخه‌ها برای جلوگیری از شکستن خوشه‌ها و موارد دیگر مانند سهولت در مَچَچَند، از اوایل تا اواسط خرداد. ۳۲. مَچَچَند *ma č čsond*: موسم قراردادن خوشه‌های نیم‌رسیده محصول خرما داخل سبدهایی به نام سَند برای جلوگیری از ریختن خرما و یا آسیب خرما توسط پرندگان، از اوایل تیر تا اواسط مرداد. ۳۳. مَگیر و سُمسوروار *mag ē r o soms ūrw ā r*: بازه زمانی که دو رُستنی خودروی بهاری قابل خوردن با نام‌های محلی مَگیر و سُمسور به رشد کافی برای خوردن رسیده و هنوز دانه نبسته باشند. ۳۴. هامین *hām ē n*: دوره‌ای نسبتاً طولانی در طول سه ماه تابستان و آن زمان رسیدن محصول خرما و برداشت و مصرف آن به صورت تازه و یا جمع‌آوری و نگهداری آن برای مصرف آینده یا فروش است. به این فصل، گاهی «چین و مان *č ē n o mā n*: چیدن و قرار دادن در ظرف» هم می‌گویند. برای ریشه‌شناسی واژه «هامین»، نک. (محمودزهی، ۱۳۷۰، ص. ۲۰۵). ۳۵. هَپت و گُل *hapt o gol*: بازه زمانی شکوفه‌دهی درختان شکوفه‌دار، از اوایل اسفند تا اواسط فروردین. ۳۶. هَرمَاوار *horm ā w ā r*: موسم مصرف محصول خرما، تازه، از ابتدای تیر تا آخر مهر. ۳۷. هَزام *hazz ā m*: بازه زمانی درختکاری شامل دو هَزام: یکی هَزام زمستانی، از اوایل تا پایان اسفند؛ و دیگری هَزام تابستانی، از اوایل تا پایان شهریور (Parvin, 2008, p. 230).

از نظر محتوایی، ۳۷ مدخل فوق با حذف موارد تکراری، گیاهان و محصولات گیاهی زیر را دربردارد: خرما، باقلا، برنج، سبزه بهاری، بوته خشک گندم و جو، دانه گندم تازه‌رسیده، درخت پیر، پیاز، برگ درخت، شاخه درخت، بذر گندم، جو، کاه، بوته خشک ذرت، هندوانه، درخت بنه، نخل، سبزی‌های خوراکی خودرو، گُل.

۴-۱-۲. جانوران

پدیده‌های طبیعی مرتبط با جانوران به تعداد ۹ مدخل به ترتیب الفبای بلوچی به شرح زیر معرفی می‌شود:

۱. پابندی‌گش *pābond īkoī*: بازه زمانی که بُز یا گوسفند پروار شده در تابستان و مهرماه از اوایل تا اواخر آبان ماه ذبح می‌شود و بخش عمده‌ای از گوشت آن با فرآوری خاص به نام «تَباهگ» برای مصرف زمستانی در هوای آزاد خشک می‌گردد. ۲.
- دنتان‌رودی *dant ānr ōd ī*: بازه زمانی که اولین دندان‌های شیری بچه انسان شروع به رویدن می‌کنند و برای آن در زمان مناسب جشنی گرفته می‌شود. ۳.
- کروس‌بانگ *kr ōsb āng*: لفظاً: «بانگِ خروس»، صبح زود پیش از بامداد است که بخشی از شب را نیز شامل می‌شود. ۴. کوهی‌زا *k ōh īz ā*: بازه زمانی که در آن بُرها و میش‌های کوهی زایش می‌کنند، از اواسط مرداد تا اواسط شهریور. ۵.
- گوک‌چین/آسک‌چین *g ōk č ēn/ āsk č ēn*: زمانی استعاری مرتبط با «زمان چیدن موی گاو یا آهو» که درواقع چنین زمانی هرگز پیش نمی‌آید؛ معادل استعاره «زمان گل‌نی» در زبان فارسی. ۶. مدگی سال *madag ī s āl*: ماده تاریخ مرتبط به سالی که ملخ به مزارع بلوچستان حمله کرده است. ۷. مُرگ‌جَن *morgjan*: بازه زمانی که پرندگانی از گروه گنجشکان در دسته‌های پُرشمار به مزارع غلات که تازه دانسته بسته‌اند، حمله می‌کنند و به محصولات آسیب می‌رسانند، از ابتدای فروردین تا اوایل اردیبهشت.
- معروف‌ترین پرنده از این نوع، نام محلی «زَرِیچک/ زَرَدگور» دارد. ۸. میدچین *m īd č ēn*: موسم چیدن موی بُرها سالانه دو بار، یکی در اوایل فروردین و دیگری

نمود بعضی از پدیده‌های طبیعی در گاه‌شماری... _____ موسی محمودزهی

در اوایل شهریور. ۹. میش‌چین *mēī č ēn*: موسم چیدن پشم گوسفندان سالانه دو بار، یکی در اواخر فروردین و دیگری در اواخر شهریور. از نظر محتوایی، ۹ مدخل فوق با حذف موارد تکراری، موارد زیر را دربر دارد: بُز، گوسفند، دندان شیرِ بچه انسان، خروس، بُز و میش کوهی، گاو، آهو، ملخ، مرغ (پرنده)، موی، میش.

۳-۱-۴. شبانه‌روز

پدیده‌های مربوط به شبانه‌روز به تعداد ۱۰ مدخل به ترتیب الفبای بلوچی به شرح زیر معرفی می‌شوند:

۱. روتک *rōt ekk*: لحظهٔ سربرآوردن خورشید در افق مشرق است. ۲. رودرَخت *rōdaraht*: زمان برآمدن خورشید در افق و اندکی بالا گرفتن آن به قدری که درجهٔ روشنی خورشید به کمال رسیده باشد. ۳. روزرد *rōzard*: حوالی غروب آفتاب. ۴. روگشت *rōgaīt*: زمان شروع حرکت خورشید از ظهر به سوی بعدازظهر. ۵. رومهر *rōmohr*: ظهر. ۶. روزشت *rōneīt*: لحظهٔ فروشدن خورشید در افق غرب. ۷. روزشین *rōneī īn*: زمان فرورفتن خورشید در افق و اندکی تاریک شدن فضا. ۸. سرشَب *sarīap*: سرِ شب، بعد از غروب آفتاب تا یکی دو ساعت بعد از غروب. برای نمازی که پیروان فرقهٔ ذکری در جوار کوه مُراد در پاکستان در بازهٔ زمانی «سرشَب» انجام می‌دهند، (Badalkhan, 2008, p. 304). ۹. گورِ بام *gwarb ām*: زودهنگام در بامداد. برای نمازی که پیروان فرقهٔ ذکری در بازهٔ زمانی «گورِ بام» انجام می‌دهند، (Badalkhan, 2008, p. 304). ۱۰. نِمروچ / نِمروچ *nemr ō č / nerm ō č*: لفظاً «نیمه‌روز»؛ ظهر، حوالی نزدیک به ظهر.

از نظر محتوایی، ۱۰ مدخل فوق با حذف موارد تکراری، موارد زیر را دربر دارد:
روز(خورشید)، شب، بامداد.

۴-۱-۴. دیگر پدیده‌ها

دیگر پدیده‌ها به تعداد ۱۳ مدخل به ترتیب الفبای بلوچی به شرح زیر معرفی می‌شوند:

۱. برپی سال *barp ī sāl*: مبدأ تاریخ مرتبط به سالی که در مناطق ایرانشهر و بمپور برف باریده است. آخرین مورد برای این رویداد مربوط به زمستان سال ۱۳۵۲ش است.
۲. بَنَش/بَشام *banī/baī/ baī ām*: موسم باران‌های تابستانی است (جهان‌پدیده، ۱۳۹۶، ص. ۳۲۳). در مناطق ایرانشهر و بمپور، موسم «زمستانی بَنَش: بَنَش زمستانی» نیز وجود دارد که عموماً از اواسط آذرماه است تا اواسط بهمن. ۳. پئوران *pawr ān*: موسمی است که در منطقه مکران ستاره‌های خوشه پروین در حدود صبح زود از جانب مشرق در آسمان ظاهر می‌شوند. ۴. چاردهی ماه *č ārdah ī m āh*: ماه شب چهاردهم/ بدر. ۵. زال *zāl*: «ستاره‌ای است که به باور مردم، با طلوع آن میوه‌ها و محصولات کشاورزی به ثمر می‌رسند» (همان، ص. ۱۳۴۰). ۶. سُهیل/گرم سُهیل *sohayl/garm-e-sohayl*: این موسم با ظهور ستاره سُهیل در اواخر مردادماه آغاز می‌شود. بعضی درختان مانند کُنار و لیمو در زمان گرم سُهیل شروع به گلدهی و میوه‌دهی سُهیلی می‌کنند. ۷. گوریچان *gōr ī č ān*: «موسمی در سال‌شماری بلوچی که تقریباً برابر با ماه بهمن شمسی است» (همان، ص. ۲۰۵۶). ۸. لوار/ لِوار *law ār/lew ār*: باد گرم و خشک تابستانی (هاشمی، ۲۰۰۰، ص. ۷۳۸). ۹. ماه دوماهان *m āh-e-dom āh ān*: اصطلاحی مجازی برای هر ماهی که مردم در تنگنا باشند و احساس کنند که آن ماه خیلی طولانی شده و به اندازه دو ماه طول کشیده است. در بلوچستان قدیم، در حوزه ایرانشهر و بمپور، این ماه منطبق با «ماه فروردین»

نمود بعضی از پدیده‌های طبیعی در گاه‌شماری... _____ موسی محمودزهی

بوده است (برای توضیح بیشتر درمورد آن، ر.ک. محمودزهی، ۱۴۰۳، ص. ۱۱۹). ۱۰. ماهی سر *māhay sar*: یکی دو روز در آغاز هر ماه و یکی دو روز در پایان هر ماه. ۱۱. مهمانانی استار *mehmān ān ī estār*: لفظاً: «ستاره مهمانان»، نام یکی از ستاره‌های شامگاهی است که ظهور آن در آسمان تداعی زمان خاصی بعد از غروب تا یکی دو ساعت مانده به نیمه‌شب را می‌کند. ۱۲. نوک *nōk*: هلال هر ماه در دوازده ماه سال. ۱۳. هئورریچان *hawrr ē č ā n*: لفظاً: «باران‌ریزان»، از اوایل آذر تا اواخر بهمن. از نظر محتوایی، ۱۳ مدخل فوق با حذف موارد تکراری، موارد زیر را دربردارد: برف، باران موسمی، ستاره پروین، ماه، ستاره زال، شب، ستاره سهیل، بامداد، باد گوریچ، باد لوار، ستاره مهمانان، هلال ماه، باران.

۲-۴. تعیین اصالت ایرانی یا غیرایرانی داده‌ها

۱-۲-۴. واژه‌ها با اصالت ایرانی

واژه‌های ایرانی در ۶۹ عنوان یادشده به صورت بسیط و یا جزئی از ترکیب، به تعداد ۵۴ واژه به شرح زیر به کار رفته‌اند:

- استار: ستاره، بام: بامداد، بانگ: بانگ، بر: بر(ثمر)، برپ: برف، برنج: برنج، بش: مرتبط با واژه «بارش»، بهار: بهار، پا/پاد: پای، پله: پلو، پیر: پیر، پیماز: پیاز، پئور: پروین، تاک: تاک/تار، تال: تار، تهم: تخم، جئو: جو، جوهان: مرتبط با واژه «جو»، چارده: چهارده، در: در، درئو: درو، دنتان: دندان، دو: دو، رو/روچ: روز، زال: زال، زرد: زرد؛ سا/ساهیگ: سایه؛ سال: سال، سر: سر، شب: شب، کاه: کاه، کروس: خروس، کُئار: کُئار، کوه: کوه، گاه: گاه، گُل: گُل، گور: بر(کنار)، گوک: گاو، گون: گون، مَچ: مَچ، نخل: مدگ، ملخ: مُرگ، مرغ: مُهر، مُهر: مهمان، مهمان: مید: موی، میش: میش، نم/نیم:

نیم، نوک: نو، هامین: هامین، هَپت: هفت، هُرمّا: خرما، هَزّام: مرتبط با «خزیدن»، هئور: ابر، باران.

ریشه‌های فعلی تمام عناوین شامل ۲۵ ریشه به شرح زیر است که همه اصالت ایرانی دارند:

- ایوار- : بُن مضارع ایوارگ: گُشنیدن؛ بُر- : بُن مضارع بُرگ: بریدن؛ بَند- : بُن مضارع بَندگ: بستن؛ پاگ: مرتبط با فعل پَچگ: پختن؛ جَن- : بُن مضارع جَنگ: زدن؛ چارین- : بُن مضارع چارینگ: چراندن؛ چَن- : بُن مضارع چَنگ: چیدن، چَند- : بُن مضارع چَندگ: چندیدن؛ چین: مرتبط با فعل چَنگ: چیدن؛ دَرَهت- : بُن ماضی دَرآیگ: درآمدن؛ رودی مرتبط با فعل رُدگ: روییدن؛ رون: مرتبط با فعل رُنگ: درودن(پاک کردن)؛ ریچ- : بُن مضارع ریچگ: ریختن؛ زا- : بُن مضارع زایگ: زاییدن؛ سوچ- : بُن مضارع سوچگ: سوختن؛ شان- : بُن مضارع شانگ: شاندن؛ کُت- : بُن مضارع کُتگ: کوبیدن؛ کُش- : بُن مضارع کُشگ: کاشتن؛ کُش- : بُن مضارع کُشگ: کُشتن، گُشت- : بُن ماضی گُردگ: گشتن؛ موش- : مرتبط با فعل مُشگ: مالیدن؛ میچینگ- : مرتبط با فعل میچگ: مکیدن؛ نِشت- : بُن ماضی نَندگ: نشستن؛ وار- : مرتبط با فعل وَرگ: خوردن؛ هوشین- : بُن مضارع فعل هوشینگ: خشکاندن.

از نظر بسامدی در ۶۹ عنوان فوق ریشه‌های فعلی به شرح زیر به کار رفته‌اند:

- چَنگ: چیدن: ۷ مورد؛ وَرگ: خوردن: ۶ مورد؛ کُشگ: کاشتن و شانگ: شاندن هر کدام ۳ مورد؛ آَیگ: آمدن، چارینگ: چراندن، چَندگ: چندیدن، بَندگ: بستن، نَندگ: نشستن هر کدام ۲ مورد؛ مابقی هر کدام یک مورد.

برای وجه ریشه‌شناسانه واژه‌های بُشینگ، پُپک، سُنَد، کوَهک، گوریچان، مَگیر، سُمسور، لَوّار جهان‌دیده در فرهنگ بلوچی-فارسی، چاپ ۱۳۹۶، به ترتیب در صفحات

نمود بعضی از پدیده‌های طبیعی در گاه‌شماری... _____ موسی محمودزهی

۳۲۵، ۴۶۷، ۱۵۴۳، ۱۸۵۳، ۲۰۵۶، ۲۲۷۵، ۱۵۳۷، ۲۱۵۶ به زبان دیگری اشاره نکرده است و نگارنده نیز نتوانست اصالت آن‌ها را در زبان دیگری دریابد.^۵

پَلار: بوته خشک‌شده غلاتی مانند گندم و جو، رنگ زرد (پهلوال، ۱۳۸۶، ص. ۹۳) احتمالاً عاریتی از پشتو باشد.

از نظر وجه ریشه‌شناسانه، چهار فصل «بهار، گرماگ/گرمان/هامین، ایرهت، زمستان» همه اصالت ایرانی دارند. نیز حرف عطف «أ : و»، پسوند اشتقاقی ایرانی -ی؛ پسوند صرفی جمع‌ساز -ان، و کسره اضافه «ا» که در بعضی از ۶۹ مدخل یاد شده به‌کار رفته‌اند، همه اصالت ایرانی دارند.

از آنجا که بلوچی و فارسی هر دو وابسته به دسته زبان‌های ایرانی غربی هستند، می‌توان برای ریشه‌شناسی همه واژه‌های ایرانی این مقاله، به منابع زیر مراجعه کرد: حسن‌دوست (۱۳۹۳)، هرن و هوشمان (۱۳۹۴)، منصوری (۱۳۹۶)، ابوالقاسمی (۱۴۰۳)، محمودزهی (۱۳۷۰).

۲-۲-۴. واژه‌ها با اصالت غیرایرانی

- در میان ۶۹ عنوان یادشده فقط سه واژه سهیل، بانکلینک: باقلا، سئپی: دوره غلات تابستانی، اصالت عربی دارند.

- سه واژه تَک: نشان، کَلَب: ساقه خشک‌شده بوته ذرت، کوَتَگ: هندوانه، که دارای واجهای ت / ʈ و د / ɖ هستند، به احتمال واژه‌هایی قرضی از زبان‌های هندی یا پشتو باشند؟ (برای توضیح بیشتر از نمود واج‌های ت / ʈ و د / ɖ با اصالت هندی در واژه‌های بلوچی، Korn, 2005, p. 66).

۳-۴. تحلیل داده‌ها و اصالت واژه‌ها

واژه‌های ۶۹ عنوان از نظر ساخت «ساده < هامین، مرکب < هُرموار، مشتق < جوهان و مشتق مرکب < ماهِ دوماهان» هستند. واژه‌های ایرانی به‌کاررفته در عناوین گاه‌شماری بلوچی که از دوران باستان ساخت، معنا و مصداق خود را داشته‌اند، امروز در بلوچی از نظر ساخت و معنا تا حدی با نظام زبانی و فرهنگی بلوچی متناسب‌سازی شده‌اند.

از نظر تصویر ذهنی، کسانی از بزرگسالان که با مدلوهای این عناوین گاه‌شمارانه از پیش آشنایی دارند، به محض اینکه هر کدام از این عناوین ۶۹ گانه گفته یا یادآوری شود، پیام خاصی از بازه زمانی تقریبی به ذهن آن‌ها متبادر می‌شود. مثلاً، با گفتن «جوهان‌موش: زمان خرمن‌کوبی غلات» اواسط خرداد تا اواسط تیر به ذهن متبادر می‌شود.

دو دوره عمده برای کاشت، نگهداری و برداشت غلات به نام‌های «جوپاک و سئپی» وجود دارد.

رابطه جزء به کل و یا برعکس در مفهوم بعضی از عناوین برقرار است. برای نمونه، عنوان «تَهمکار/تَهمشان: بذرافشانی»، با اینکه یک عنوان کلی برای افشاندن هر نوع بذری است، اما درواقع فقط به معنی افشاندن بذر گندم و جو است. برای بذرافشانی گیاهان دیگر، باید نام آن گیاه را ذکر کرد، مانند پیمازکش: زمان کاشت پیاز.

پدیده یکسانی ممکن است در ادبیات شفاهی دو منطقه کاربرد متفاوتی از خود نشان دهد. برای نمونه، برای «پُثوران: خوشه پروین» گفته معروفی به صورت زیر وجود دارد: پُثوران جَه‌جَتگ بامگاهی / آلم مَکُران هامین انت: ستاره‌های خوشه پروین در بامداد سریر آورده‌اند/ یقین دارم که حالا در مَکُران فصل هامین است. درحالی که در منطقه لاشار طلوع این خوشه را در شامگاه، زمان افشاندن بذر جو می‌دانند: پُثور و

نمود بعضی از پدیده‌های طبیعی در گاه‌شماری... _____ موسی محمودزهی

شام/جئو پشان: ظهور خوشه پروین در شامگاه، نشان زمان افشاندن بذر جو است (Parvin, 2008, p. 228).

برای بعضی از این عناوین عقیده‌ای عامیانه وجود دارد، به عنوان نمونه؛ برای گرم سُهیل عقیده‌ای بین مردم رایج است که گورخر و پرنده چکر (پرنده‌ای از نوع بلدرچین‌ها) گرمای تمام سال را زیر تابش مستقیم آفتاب به راحتی تحمل می‌کنند، اما در زمان گرم سُهیل تحمل گرما زیر آفتاب را ندارند و به سایه می‌روند.

بعضی از این عناوین بر بیش از یک مدلول دلالت دارند، برای نمونه؛ «رودرَهت» ضمن اینکه بر زمان برآمدن خورشید در افق و اندکی بالا گرفتن آن دلالت دارد، این عنوان در مفهوم مدلول مکانی «مشرق» هم هست.

اثر بعضی از پدیده‌های طبیعی در عناوین یادشده به هر دلیل ممکن است پُررنگ‌تر و یا کم‌رنگ‌تر از دیگران باشد. برای نمونه؛ نشان روز (خورشید)، سال، ماه، باران، خرما، جو، گندم، میش، موی که بر زندگی کشاورزی یا شبنانی دلالت دارند، پُررنگ‌تر است. برعکس، با اینکه محصولات مانندیونجه، ارزن، کنجد، به عمل می‌آیند، و یا حیواناتی مانند گاو، شتر و الاغ پرورش داده می‌شوند، اما به نام آن‌ها فصل یا موسمی در نظر گرفته نشده است.

بعضی از عناوین مانند «کوهکی سال: سالی که گرده‌افشانی درختان نخل بی‌نتیجه بوده است»، و یا «برپی سال: سالی که در بلوچستان برف باریده است»، مبدأ تاریخ شده‌اند.

پدیده‌ای مانند «هئور: ابر، باران» و دیگر پدیده‌های مرتبط با آن، به‌خاطر اهمیت آب در اقلیم خشک بلوچستان نقش زندگی‌بخش و اثرگذار داشته است. به همین دلیل، آیین باران‌خواهی عروسک باران به نام «پیپلک» تا حدود پنجاه سال پیش در منطقه

مورد مطالعه رایج بوده است. امروزه گاهی برای باران‌خواهی آیین «نماز باران» برگزار می‌شود. به اعتقاد بهار (۱۳۷۷، ص. ۲۹۷)، بخش عمده آیین‌ها که انسان نخستین و حتی انسان‌های پیشرفته امروزمین انجام می‌دهند، برای برکت‌خواهی است، به‌ویژه آن گروه از آیین‌ها که با نیروهای طبیعی پیوستگی دارد.

تأثیر فرهنگی بعضی از این پدیده‌ها در نظام نام‌گذاری مردان و زنان بلوچ راه یافته است. برای نمونه، هامین، سُمسور، گوریچ، بهارشاه نام‌های مردانه و مَگیر، هئوری، ماهی نام‌های زنانه شده‌اند که البته امروزه این نام‌ها در نام‌گذاری افراد استفاده نمی‌شوند.

اثر این عناوین در ادبیات مکتوب و شفاهی بلوچی به روشنی پیداست. در اینجا به چند نمونه به شرح زیر اشاره می‌شود:

- گلخان نصیر یکی از شاعران معروف بلوچ، در بند شعری می‌گوید: لوارین تیرمگا تپسیت سَهرا/ به دوزه دادر و سیبیکه کَندَت^۷: در تیرماه باد تفتندۀ لوار در صحرا چنان می‌وزد، که در این ماه دادر و سیبی^۸ به دوزخ هم می‌خندند.

- یک گفته منظوم عامیانه رایج بین کشاورزان: استارِ زال، دان مَه گوال/ استارِ سَهیل، لیل و پیل: با طوع ستاره زال گندم در جوال می‌شود (آبادی می‌آید) و با طلوع ستاره سَهیل محصول ازبین می‌رود (جهان‌دیده، ۱۳۹۶، ص. ۲۱۸۲).

- دریک لیکو^۹: هئوران گوارنت و مُلک بهارگاه انت/ شی دومگی کوه انت و مئی شکارگاه انت: باران‌ها می‌بارند و همه‌جا را بهار فرا گرفته است/ آن کوه، کوه دومگ است و شکارگاه ماست.

- یک ضرب‌المثل: بی‌موسمین هئورا بهارگاه نَبیت: اگر باران در وقت مناسب نبارد، فصل بهار واقعی به‌وجود نمی‌آید.

نمود بعضی از پدیده‌های طبیعی در گاه‌شماری... _____ موسی محمودزهی

ادوارد سایپر که نظریه نسبیت زبانی را داده است، باور بر آن دارد که فهرست کاملی از واژگان یک زبان را می‌توان به‌منزله سیاهه‌ای حاوی ایده‌ها، علایق و مشغله فکری جامعه‌ای پنداشت که زبان مزبور در آن جاری بوده است (آنتونی، ۱۳۹۵، صص. ۲-۳). مطابق گفته سایپر، رابطه تنگاتنگی میان زبان و اندیشه‌های اجتماعی وجود دارد. بنابراین فراوانی واژه‌های ایرانی در این مطالعه موردی، به‌خوبی نشانگر رابطه نزدیک اندیشگانی مردم بلوچ با دیگر اقوام ایرانی است. این همان چیزی است که کورن و آکسیونوف آن را به ترتیب چنین مطرح کرده‌اند: برخلاف مطالعات زبان‌شناسانه نسبتاً کمی که بر روی بلوچی نسبت به دیگر زبان‌های ایرانی جدید انجام شده است، این زبان دارای اهمیت بسیار زیادی هم از نظر مطالعات زبان‌های ایرانی و هم زبان‌شناسی تاریخی دارد (Korn, 2005, p. 17). بلوچی ترکمنستان از جنبه کمک به مطالعات تاریخی و تطبیقی خیلی اهمیت دارد، زیرا این زبان بسیاری از صورت‌های کهن زبان‌های ایرانی را از نظر آواشناسی و تکواژشناسی حفظ کرده است (Axenov, 2006, p. 26).

تا گذشته‌ای نه‌چندان دور، براساس اشتغال عمده بلوچان به یکی از دو کار کشاورزی یا دامداری، شاغلان به هر یک از این دو شغل، مطابق جهان‌بینی و نیازهای خود عناوین گاه‌شماری خاص خود را داشتند. اما امروز بر اثر گسترش سطح سواد و بروز مشاغل جدید، تغییر شیوه‌های معیشت و ارتباطات، دخالت رسانه و فناوری‌های جدید، بسیاری از عناوین گاه‌شماری گذشته یا فراموش شده و یا درحال فراموش شدن است. مثلاً افراد نسل جدید ممکن است به جای «بان‌کلینک‌وار: موسم مصرف باقلای تازه» بگویند از اوایل تا اواخر اسفندماه. بنابراین، می‌توان جلوه‌ای از رویارویی سنت و مدرنیته را در حوزه گاه‌شماری در بلوچستان به‌وضوح دریافت که خود به نحوی علتی

برای شکاف فرهنگی بین نسل‌ها در بلوچستان به‌شمار می‌آید. آذرنگ (۱۴۰۱، ص. ۱۷۳) درمورد این چالش جهانی می‌گوید: روندی جهانی به کمک نیروهایی که آن را به پیش می‌رانند، هم اکنون از راه‌ها و به گونه‌های مختلف در کار همگن و یکدست کردن سراسر جهان است. گرایش این روند به محو یا کم‌رنگ‌تر کردن مرزها و تمایزهای فرهنگی است. وی می‌افزاید: فرهنگ بیش از هر زمانی دیگر در تاریخ جهان به پدیده پیچیده و کلاف درهم‌پیچیده‌ای تبدیل شده است که گشودن گره‌های آن به آسانی امکان‌پذیر نیست (همان، ص. ۱۷۲).

۵. نتیجه

در گذشته‌ای نه‌چندان دور، نمود طبیعت از طریق کشاورزی و دامداری در گاه‌شماری بلوچ‌ها چشمگیر بوده است. در کشاورزی، زمان و بازه کشت، داشت و برداشت محصولات و به‌ویژه سه محصول گندم، جو و خرما اهمیت داشته است. در دامداری، بارش باران و رشد علف‌های بهاری و پرورش دام‌ها از جمله گوسفند و بز مورد توجه بوده است. به‌خاطر اهمیت آب برای کشاورزی و دامداری، همیشه چشم‌ها به آسمان بوده و گاهی برای باران‌خواهی آیین‌های قومی انجام می‌شده است. اندیشه بلوچان برای فرهنگ واژگان مربوط به گاه‌شماری به‌طرز چشمگیری به سراغ واژه‌هایی با اصالت ایرانی رفته است. در این فرایند، از پدیده‌های آسمانی مانند خورشید، انواع ستاره‌ها، ماه، ابر و باران گرفته تا سبزه‌ها، بوته‌ها، درختان خودرو، محصولات درختی و غلاتی و جالیزی، و دام‌های وحشی و اهلی به‌خصوص گوسفند و بز، از نام‌های ایرانی استفاده شده است. بسیاری از واژه‌ها و ترکیبات و مشتقات ایرانی

نمود بعضی از پدیده‌های طبیعی در گاه‌شماری... _____ موسی محمودزهی

که در بلوچی حفظ شده‌اند، از نظر ترکیب و اشتقاق با نظام زبان بلوچی متناسب‌سازی شده‌اند.

آمار نشان می‌دهد که از مجموع ۹۹ واژه قاموسی و نقش‌نما که در ۶۹ عنوان داده‌ها به‌کار رفته‌اند، ۸۶ واژه دارای اصالت ایرانی، ۶ واژه عربی و هندی، و ۷ واژه ناشناخته هستند. براساس اصل نسبیت زبانی‌سایر، این آمار می‌تواند گویای تسلط جهان‌بینی غالب ایرانی بر یکی از اقوام ایرانی، بلوچ، باشد، زیرا واژه‌ها می‌توانند به‌درستی حامل بار فرهنگی - اجتماعی باشند. از طرف دیگر، این آمار گویای آن است که نباید نقش فرهنگ و زبان بلوچی را در انعکاس فرهنگ و زبان‌های ایرانی نادیده گرفت.

با توجه به روند پُرشتاب مدرنیته و جهانی شدن، در اندیشه افراد نسل‌های جدید بلوچستان، اکنون فرهنگ گاه‌شماری نسل‌های گذشته، تا حد زیادی بیگانه می‌نماید، به نحوی که تجلی یک شکاف فرهنگی بین نسل‌ها را می‌توان به‌خوبی احساس کرد. می‌دانیم که هر شکاف فرهنگی در صورتی که چاره‌سازی و ترمیم نشود، ممکن است به گسست فرهنگی تبدیل شود و خُسران به‌بار آورد.

تنوع این واژگان در یک بستر جغرافیایی نسبتاً کوچک در بلوچستان، خود بیانگر تکثر فرهنگی - اجتماعی در بلوچستان است. آشنایی با فرهنگ این واژه‌ها می‌تواند مصداقی برای مستندسازی بخشی از داشته‌های فرهنگی - اجتماعی ایرانی و بلوچی باشد که به ارتباط بیشتر افراد نسل‌های جدیدتر با افراد نسل‌های گذشته‌تر منجر شود و درنهایت کمک مؤثری برای مطالعات عام ایرانی و رشته‌های خاصی مانند مردم‌شناسی، زبان‌شناسی تاریخی، فرهنگ و ادبیات عامیانه باشد.

پی‌نوشت‌ها

۱. برای آگاهی بیشتر درباره گاهشماری در ایران، و گاهشماری‌های هجری قمری، خورشیدی جلالی، دوازده حیوانی ایرانی، هجری شمسی، طبری، نگاه کنید به: (یدالله پور، ۱۳۹۵، صص. ۱۱۰-۱۱۸).
۲. برای اطلاع بیشتر از «تغییر مدلول و نتایج آن»، ر.ک. آرلاتو، ۱۳۷۳: ۲۴۳-۲۴۶.
۳. این دو واژه به ترتیب مرتبط با دو عدد «صد و هزار» هستند که ریشه آن‌ها در زبان ایرانی باستان به ترتیب عبارت است از: *-sata* (حسن‌دوست، ۱۳۹۳: ۱۹۴۹) و *-hazahra* (همان، ص. ۲۸۸۴).
۴. درباره وجه نام‌گذاری این موسم، تصور غالب این است که سبزه‌های خودروی بهاری در این بازه زمانی بیشتر رنگ زرد به خود می‌گیرند.
۵. برای این گونه واژه‌ها، یکی از سه جنبه زیر را می‌توان در نظر گرفت: ۱. در زبان بلوچی ساخته شده‌اند، ۲. اصالت ایرانی دارند، اما به حدی صورتشان تغییر کرده که اکنون اصلشان قابل شناسایی نیست، ۳. اصالت ایرانی ندارند و در عین حال اصالت آن‌ها بر ما پوشیده است.
۶. **جوپاگ** واژه ایرانی، به معنی «زمان پخته شدن/ رسیدن جو». **سپیی** واژه عربی است مرتبط با «صیف: تابستان».
۷. بندی از شعری با عنوان «**اومان په وکن: به یاد وطن**»، سروده گلخان نصیر؛ برگرفته از کتاب «گلگال»، چاپ ۱۹۹۳، صص. ۸۱-۸۲.
۸. دادر و سببی *ā□ar o s ēb ī* نام دو منطقه از مناطق بلوچستان در کشور پاکستان هستند. در اینجا مجازاً گفته شده است که این دو منطقه به حدی در تیرماه گرم می‌شوند که حتی دوزخ را هم به سُخره می‌گیرند.
۹. برای آشنایی بیشتر با لیکو در ادبیات قومی بلوچ، ر.ک. محمودزهی، ۱۳۹۲، صص. ۲۱-۶۴.

منابع

- ابوالقاسمی، م. (۱۴۰۳). *ماده‌های فعل‌های فارسی دری*. تهران: ققنوس.
- الفنابین، ی. (۱۳۸۳). *بلوچی*. در: *راهنمای زبان‌های ایرانی*. جلد دوم. ویراسته رودیگر اشمیت. ترجمه فارسی زیر نظر ح. رضایی باغ‌بیدی. تهران: ققنوس، صص. ۵۷۷-۵۹۷.

نمود بعضی از پدیده‌های طبیعی در گاه‌شماری... _____ موسی محمودزهی

- آذرننگ، ع. (۱۴۰۱). در متن و حاشیه فرهنگ - جهانی شدن. بخارا، ۱۵۱، ۱۶۸-۱۷۷.
- آرلاتو، آ. (۱۳۷۳). درآمدی بر زبان‌شناسی تاریخی. ترجمه ی. مدرسی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- آنتونی، د. (۱۳۹۵). هندواروپائیان - نقش اسب و چرخ در گسترش زبان‌های هندواروپایی. ترجمه خ. بهاری. تهران: فرزانه روز.
- بهار، م. (۱۳۷۷). اسطوره‌ها، راز و رمزها و شگفتی‌های کویر. در: اسطوره و تاریخ. ویرایش ا. اسماعیل‌پور. تهران: چشمه.
- پهلوال، ع. (۱۳۸۶). بلوچی گال‌بند. گردآورندگان: ل. زهاک و ب. نارویی. پشاور: مؤسسه انتشارات الازهر.
- جانب‌اللهی، م.س. (۱۳۷۷). ستاره‌شناسی و گاه‌شماری عشایر بلوچ و طوایف سیستان. فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، ۴۹ و ۵۰، ۱۰۰-۱۱۷.
- جهان‌دیده، ع. (۱۳۹۶). فرهنگ بلوچی - فارسی. تهران: معین.
- حسن‌دوست، م. (۱۳۸۹). فرهنگ تطبیقی - موضوعی زبان‌ها و گویش‌های ایرانی نو. تهران: نشر آثار، فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- حسن‌دوست، م. (۱۳۹۳). فرهنگ ریشه‌شناختی زبان فارسی. تهران: نشر آثار، فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- خاموش، ا. (۲۰۱۴). بلوچی گبزبند. کراچی: آثار پبلیکیشنز.
- دادگی، ف. (۱۴۰۰). بُندهش. گزارش م. بهار. تهران: توس.
- دشتی، ج. (۲۰۱۵). بلوچی گبزبند. کویت: بلوچی اکیدمی.
- صفرزایی، ع. و مهدی‌پور، ع. (۱۳۹۳). گاه‌شماری محلی ساحل‌نشینان مکران. اولین همایش علمی پژوهشی خلیج فارس. دانشگاه تربت حیدریه.
- عبداللهی، ر. (۱۳۷۵). تاریخ تاریخ در ایران. تهران: امیرکبیر.

- محمودزهی، م. (۱۳۹۱). گاه‌شماری. در: آیین‌ها، باورها و فرهنگ مردم بلوچستان. تهران: آبنوس، صص. ۱۹۷-۲۰۱.
- محمودزهی، م. (۱۳۷۰). *واژه‌نامه ریشه‌شناسانه زبان بلوچی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، ارائه‌شده به دانشگاه شیراز، شیراز.
- محمودزهی، م. (۱۳۹۲). لیکو در ادبیات مردمی بلوچستان. *ماهنامه گُرسی*، ۶، ۲۱-۶۴.
- محمودزهی، م. (۱۴۰۲). بررسی چند گفته منظوم و موزون بلوچی از جنبه فرهنگی. *پژوهش‌های زبانی و ادبیات کاربردی*، ۱، ۱۰۶-۱۲۲.
- مرادزاده، ا. (۱۳۹۱). فرهنگ و تمدن تفتان. تهران: نور علم.
- منصوری، ی. (۱۳۹۶). فرهنگ ریشه‌شناختی افعال زبان فارسی. تهران: آوای خاور.
- نصیر، گ. (۱۹۹۳). *گلگال*. کراچی: سیدهاشمی اکیدمی.
- هاشمی، س. ظ. (۲۰۰۰). *سیدگنج*. کراچی: سیدهاشمی اکیدمی.
- هَرَن، پ.، و هوبشمان، ه. (۱۳۹۴). فرهنگ ریشه‌شناسی فارسی. ترجمه ج. خالقی‌مطلق. اصفهان: مهرافروز.
- یدالله‌پور، م. (۱۳۹۵). گاه‌شماری در باورهای آیینی و مذهبی ایرانیان (با تکیه بر وقف‌نامه‌های مازندران). *وقف میراث جاودان*، ۹۴، ۱۰۹-۱۴۰.

References

- Abdollahi, R. (1996). *History of history in Iran*. Amirkabir.
- Abolghasemi, M. (2024). *The stems of Persian-Dari verbs*. Qognos.
- Anthony, D. (2016). *Indo-Europeans - the role of the horse and the wheel in the development of Indo-European languages* (translated into Persian by Kh. Bahari). Farzan Rooz.
- Arlato, A. (1994). *Introduction to historical linguistics* (translated into Persian by Y. Madrasi). Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Axenov, S. (2006). *The Balochi language of Turkmenistan*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Iranica Upsaliensia 10, Uppsala.
- Azrang, A. (2022). In the text and the margin of culture – globalization. *Bukhara*, 151, 168-177.

- Badalkhan, S. (2008). Zikri dilemmas: origins, religious practices, and political constraints. In Carina Jahani, Korn Agnes and Paul Titus (Eds). *The Baloch and Others*. Reicherta Verlag Wiesbaden. pp. 293- 326.
- Bahar, M. (1992). Myths, secrets and wonders of the desert. In *Myth and history*. A. Esmaeilpour (Eds). Cheshme.
- Bartholomae, C. (1904). *Altiranisches Wörterbuch*. Strassburg.
- Dadgi, F. (2021). *Bondahesh* (Report of M. Bahar). Toos.
- Dashti, J. (2015). *Balochi dictionary*. Balochi Academy.
- Elfenbein, Y. (2004). Balochi. In Rüdiger Schmidt (Eds). *Compendium Linguarum Iranicarum. Volume 2*. (Persian translation under the supervision of H. Rezaei BaghBidi). Qognos, pp. 577-597.
- Hashemi, S. Z. (2000). *Sayad Ganj dictionary*. Sayad Hashemi Academy.
- Hassan-doust, M. (2010). *A comparative-thematic dictionary of the New Iranian languages and dialects*. Nashr-e- Asar. Persian Language and Literature Academy.
- Hassan-doust, M. (2014). *An Etymological dictionary of the Persian language*. Nashr-e- Asar. Persian Language and Literature Academy.
- Horn, P., & Hobshman, H. (2015). *Grundriss der Neupersischen Etymologie* (translated into Persian by J. Khaleghi-Motlaq). Mehrafrooz.
- Jahandideh, A. (2017). *Balochi-Persian dictionary*. Moein.
- Jahani, Carina (2019). *A grammar of modern standard Balochi*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Iranica Upsaliensia 36, Uppsala.
- Janbollahi, M. S. (2008). Astronomy and chronology of Baloch tribes and tribes of Sistan. *Geographical Research Quarterly*, 49 & 50, 100-117.
- Khamoosh, I. (2014). *Balochi dictionary*. Atar Publications.
- Korn, Agnes (2005). *Towards a historical grammar of Balochi*. Wiesbaden.
- Mahmoudzehl, M. (1991). *Etymological dictionary of the Balochi language*. [Unpublished master's thesis]. Shiraz University.
- Mahmoudzehl, M. (2012). Chronology. In *Rituals, Beliefs and Culture of the people of Balochistan*. Abnoos, pp. 197-201.
- Mahmoudzehl, M. (2013). Liko in the popular literature of Balochistan. *Kursi Monthly*, 6, 21-64.
- Mahmoudzehl, M. (2024). A Study of some Balochi verses and rhymes from a cultural perspective. *Linguistic Research and Applied Literature*, 1, 106-122.
- Mansouri, Y. (2017). *An etymological dictionary of Persian verbs*. Avay-e-Khavar

- Moradzadeh, A. (2012). *Culture and civilization of Taftan*. Noor-e-Alam.
- Nasir, G. (1993). *Golgal*. Seyyed Hashemi Academy.
- Pahval, A. (2007). *Balochi Gālband*. Compiled by L. Rzehak and B. Naruyi. Al-Azhar Publishing Institute.
- Parvin, A. (2008), Traditionalism versus modernity in methods of measuring time in Iranian Balochistan, In Carina Jahani, Korn Agnes and Paul Titus (Eds.), *The Baloch and Others*, Reicherta Verlag Wiesbaden, (pp. 225 - 233).
- Safarzai, A., & Mehdipour, A. (2014). Local chronology of the coastal people of Makkoran. In *The First Scientific Research Conference of the Persian Gulf*. Torbat Heydariyeh University.
- Yadollahpour, M. (2016). Chronology of Iranian ritual and religious beliefs (Based on Mazandaran Endowments). *Endowment of Eternal Heritage*, 94, 109-140.

